

בשורה מרעננת

אילן אלדר, ממנדלסון עד מנדלי: בדרך לעברית החדשה.

הוצאת כרמל, ירושלים תשע"ד, 260 עמ'

בשנת 2009 ראה אור קובץ מאמרים וכותרתו "מאתיים וחמישים שנות עברית חדשה"¹. מאמרים אלו יסודם הרצאות שניתנו ב"הכינוס המדעי המשותף לאקדמיה ללשון העברית ולחוגים ללשון העברית באוניברסיטאות בארץ", שנערך חמש שנים קודם לכן (24 במאי 2004) ונושאו ככותרת הקובץ הנזכר.

בראש הקובץ מאמרו של פרופ' עוזי אורנן "מתי נולדה העברית החדשה?"². בכינוס עצמו היתה כותרת הרצאתו של אורנן שונה במקצת: "האומנם מאתיים וחמישים שנות עברית חדשה?". אורנן יוצא נגד קביעת גילה של העברית החדשה כ'קְנָה' שמלאו לה מאתיים וחמישים שנה. הוא טוען שהמניע לקביעה זו הוא פוליטי [?] וקובע שמדובר ב'צעירה' שגילה רק כמחצית גילה של אותה זקנה. את תחילת תחייתה של העברית החדשה אורנן קובע בשנת 1882 – הלוא היא שנת בואו של אליעזר בן־יהודה לארץ ישראל. את נימוקיו של אורנן נגד קביעת גילה של העברית החדשה, כפי שקבעה האקדמיה ללשון, ימצא המתעניין במאמרו הנזכר.

כאן המקום לבקש סליחה ומחילה על חטאות נעורים שחטאתי בשנת 1969. באותה שנה הוקם מדור העברית החדשה של המילון ההיסטורי, שהוא מפעלה המדעי העיקרי של האקדמיה ללשון העברית. המפעל הוקם עשר שנים קודם לכן (1959) ובשנותיו הראשונות עסק בספרות העברית העתיקה בלבד. עם הקמת המדור החדש הטיל עליי ראש המפעל, הפרופסור זאב בן־חיים, לרכז את העבודה בו ובמשך 30 שנה עמדתי בראשו. מיד עם הקמתו של מדור

1 הוצאת האקדמיה ללשון העברית, ירושלים תשס"ט, העורך חיים א' כהן, 248 עמ'.

2 שם, עמ' 3-14.

זה היה הכרח להחליט שלוש החלטות עקרוניות: [1] מאימתי מתחילה חטיבת הספרות הקרויה 'העברית החדשה'; [2] כיצד בוחרים את הטקסטים שראוי להעלותם על המחשב ולעבדם עיבוד מילוני מדויק, על פי עקרונות המילון ההיסטורי. כך, למשל, נקבע שיעובדו כל יצירותיהם של מנדלי, ביאליק ועגנון – ואילו שאר המחברים יעובד רק מבחר של חיבוריהם; [3] נקבע שהנוסח הראשון שבדפוס – של כל חיבור שנבחר לעיבוד – הוא המשמש 'מסירת יסוד' לצורך המילון ההיסטורי, בשל העיקרון הכרונולוגי הקובע את סדר המובאות במילון מסוג זה.

היום, קרוב לחמישים שנה לאחר מעשה, נראה לי שההחלטה הראשונה היתה הקלה ביותר, שהרי בסופו של דבר במילון ההיסטורי כל חטיבות הספרות העברית מתלכדות לכדי רצף כרונולוגי אחד, ארוך מאוד, של שלושת אלפי שנים, ואין זו החלטה גורלית היכן בדיוק אתה קובע את גבולותיה של כל חטיבה לעצמה.

עם מוריו של כותב שורות אלו נמנה פרופ' שמואל ורסס,³ החשוב שבחוקרי ספרות ההשכלה ותלמידו המובהק של יוסף קלוזנר. בספרו המונומנטלי *היסטוריה של הספרות העברית החדשה*,⁴ קלוזנר מתחיל את הספרות העברית החדשה בשנת 1781 עם פרסום המחברת הראשונה של "דברי שלום ואמת" לנפתלי הירץ וייזל (1725-1805), אבל את הפרק "צמיחת הספרות העברית החדשה בגרמניה" הוא מתחיל בפועלו של משה בן מנחם מנדלסון (1729-1786). החלטתי אפוא להקדים ולקבוע את תחילתה של החטיבה הקרויה 'העברית החדשה' באמצע המאה הי"ח, וליתר דיוק בשנת 1755 – היא השנה

3 לימים הוטל על ורסס ועל מירקין לערוך את הכרך הראשון של המהדורה האקדמית של כתבי מנדלי מוכר ספרים בעברית וביידיש, שתוכנה להתפרסם בעשרה כרכים בהוצאת האקדמיה הלאומית למדעים. הושקעו שנים של עבודה ובסופו של דבר המהדורה האקדמית לא ראתה אור.

4 שישה כרכים, שראו אור בשנים תר"ץ-תש"י (1930-1950). במפתח הביבליוגרפי שבסוף ספרו של אילן אלדר, בראש עמ' 247, חלו טעויות בציון שנותיהם של הכרכים (כנראה, בשל מהדורותיו השונות של ספרו של קלוזנר). התאריכים הנכונים הם: כרך א (תר"ץ), כרך ב (תרצ"ז), כרך ג (תרצ"ט), כרך ד (תש"א), כרך ה (תש"ט), כרך ו (תש"י).

שנתפרסם בה, כנראה, "קהלת מוסר" – 'כתב העת' הראשון בלשון העברית. יצאו ממנו שני גיליונות בלבד, כנראה בברלין, ומחברו (או אחד משני מחבריו) הוא כנראה משה מנדלסון.⁵

משנת 1755 ועד שנת 2004, שנערך בה הכינוס הנזכר למעלה, חלפו (כמעט) בדיוק 250 שנה והרי זו סיבה טובה לציין את המאורע בכינוס מדעי, אלא שאיש אינו יודע מפני מה מציינים דווקא 250 שנות עברית חדשה. עד כאן אפוא פשר כותרתו של קובץ המאמרים "מאתיים וחמישים שנות עברית חדשה". לדעתי, צודק אורנן בטענתו שהעברית החדשה לא התחילה בשנת 1755. שום תקופה בחיי הלשון אינה מתחילה בשנה מסוימת, לא בשנת 1755, לא בשנת 1781 וגם לא בשנת 1882. ואולם, להצדקת החלטתי משנת 1969, אביא כמה עובדות, שאולי נתעלמו מעיניו של עוזי אורנן, שספרות ההשכלה אינה תחום עיסוקו העיקרי.⁶

כבר בדורותיה הראשונים של תקופת ההשכלה העברית היתה פריחה, שלא היתה כדוגמתה בתקופות עבר – לא בנושאים ולא בהיקפה – של ספרות המדע ובכלל זה מדעי הטבע, מדעי החיים והרפואה. מאמצע המאה הי"ט התחילו לצאת עיתונים (תחילה שבועונים), שעסקו בענייני דיומא – פוליטיקה, כלכלה, חברה, חידושים טכנולוגיים וידיעות מן המתרחש בעולם. נולדו סוגות חדשות של הספרות היפה: לא רק הרומנים ההיסטוריים של מאפן, אלא גם רומנים מחיי ההווה (כגון "האבות והבנים" של ש"י אברמוביץ (מנדלי מו"ס) או "מסתרי פאריז" של המחבר הצרפתי Eugene Sue בתרגומו של קלמן שולמן). כל אלה הולידו את הצורך לחדש את אוצר המילים העברי חידוש מאסיבי. למשל, איך מתרגמים לעברית את שם המדינה United States, או המילים ליטְרָטור, טְלֶגְרָף וטְלֶגְרָמָה, או צירופים כמו ימי הביניים, ספירת הנוצרים, או המילים

5 בגיליונות עצמם לא צויין תאריך הפרסום, לא מקום הפרסום ולא שמות המחברים. הפרטים הללו ידועים לנו מעדותו של אחד מבני התקופה.

6 עיקר עיסוקו היא לשון הדור של תחיית הדיבור העברי בארץ ישראל בסוף המאה הי"ט וראשית המאה העשרים. חיבורו החשוב בתחום זה הוא "מילון המילים האובדות" (ירושלים תשנ"ו).

פּנָר וַנְפְרוּר, או שמותיהם של בעלי חיים כמו עפרוני, ירגזי, גחלילית ופרת משה רבנו, או מושגים מתחום הבורסה, הבנקאות, הרכבות ומסילות הברזל?

'הנוסח' המפורסם של מנדלי מוכר־ספרים בסיפוריו העבריים, שנתפרסמו משנת 1886 ואילך, לא נוצר בהשפעת תחיית הדיבור העברי בארץ ישראל, אלא התגבש כבר בראשית שנות ה-70 של המאה הי"ט בכתביו המדעיים (*תולדות הטבע*, כרך הציפורים, משנת 1873) והפובליציסטיים,⁷ בהשפעת סיגנון כתיבתם של מנדל לפין (1826-1749) ושל אליעזר צבי צווייפל (1888-1815).⁸

בלא כל אלה לא תתואר תחיית הדיבור העברי בארץ ישראל בסוף המאה הי"ט, בימי העלייה הראשונה, וביתר שאת בראשית המאה העשרים, בימי העלייה השנייה. לא זו בלבד שהרנסנס של הספרות העברית בימי ההשכלה באירופה קדם לתחיית הדיבור העברי, אלא שהוא סלל את הדרך לתחיית הדיבור.

* * *

ספרו החדש של אילן אלדר, פרופסור ללשון העברית באוניברסיטת חיפה, נוקט דרך ביניים: בין קביעתו של עוזי אורנן בדבר תחילתה של העברית החדשה בשלהי המאה הי"ט לבין החלטת המילון ההיסטורי של האקדמיה ללשון העברית לפתוח את תקופת העברית החדשה אי-שם במחצית השנייה של המאה הי"ח. משום כך קרא לספרו ממנדלסון עד מנדלי – בדרך לעברית החדשה, דהיינו: תקופת ההשכלה כסוללת את הדרך אל העברית החדשה.

7 על כך כתבתי במאמרי "מסגנון אל סגנון: הדרך העולה מכתבתו של ש"י אברמוביץ אל 'הנוסח' של מנדלי מוכר ספרים", *לשוננו* כרך 42 (תשל"ח). מאמר זה אינו נזכר בביבליוגרפיה שבספרו של אלדר.

8 לסגנונם של לפין וצווייפל ולהשפעת כתיבתם על סגנונו של מנדלי מוכר ספרים, ייחד יוסף קלוזנר את הרצאת הפתיחה שלו – כפרופסור הראשון לספרות עברית חדשה באוניברסיטה העברית – בשנת 1925 בשם "להשתלשלות סגנון המשנה בספרות החדשה". הרצאה זו נדפסה בקובץ הראשון של *מדעי היהדות*, ירושלים תרפ"ו, עמ' 163-175. אין היא נזכרת בביבליוגרפיה של אלדר.

כותרת ספרו של אלדר מבשרת בשורה מרעננת למתעניינים בעברית החדשה. כאמור, רוב העוסקים בעברית החדשה – ובכללם עוזי אורנן – תולים את התחדשות השפה העברית של הדורות האחרונים בפועלו של אליעזר בן-יהודה וחבריו בירושלים ובמושבות הראשונות, החל בשלהי המאה הי"ט, הלוא הם ימי העלייה הראשונה. אלא שפעולה זו במרכזה עומדת תחיית הדיבור העברי ולא דווקא לשון הספרות, הכתיבה המדעית והפובליציסטיקה. והנה בא עכשיו אלדר, מקדים את תהליך התחדשותה של השפה הנכתבת במאה שנים ויותר קודם עלייתו של בן-יהודה לארץ ישראל. הוא קושר את ראשיתו של תהליך זה בפעולתם של משה מנדלסון (1729-1786) ובני חוגו בגרמניה – תהליך המגיע לשיא הבשלתו בכתיבתו העברית של שלום יעקב אברמוביץ, הלוא הוא מנדלי מוכרספרים (1835-1917) במזרחה של אירופה.

כבר בדברי הקדמתו אלדר אומר דברים ברורים על עומק השינוי שנתחולל אצל משכילי אשכנז הן ביחסם אל השפה העברית הן בסגנון כתיבתם:

סופרי ההשכלה הפכו את העברית מלשון המוגבלת כמעט באופן בלעדי לצורכי החיים המסורתיים, ללשון המשמשת להבעת נושאים ותכנים מגוונים וחילוניים בכל תחומי החיים והמחשבה [...] כניסיון לחדש את ימיה של העברית כקדם, היינו כתחייה לשונית" (עמ' 9);
 על פי רבים מחוקרי הספרות והלשון העברית, נפתחה [העברית החדשה] עם ראשית תקופת ההשכלה במחצית השנייה של המאה ה-18" (עמ' 11);
 שאלה נוספת שהיא מעניינו של החיבור שלפנינו [...] היא שאלת ראשיתה של הלשון העברית החדשה [...] אנו תופסים את מושג המודרניזציה הלשונית לא כהחייאה של נורמה לשונית של תקופה קדומה [...] אלא כיצירת נורמה לשונית חדשה [...] הנורמה הזאת [...] התגבשה בספרות ובעיתונות העברית ברוסיה בשנות השבעים והשמונים של המאה ה-19. הלשון הספרותית והפובליציסטית החדשה [...] מהווה

בניין-אב לסגנון הממוזג השולט בעברית הכתובה והמדוברת
בימינו (עמ' 12-13).

עד כאן דבריו של אלדר בהקדמה לספרו. יכול אני לסמוך את ידי עליהם, להוציא את דברי הסיפא שלו. אינני סבור ש"הסגנון הממוזג", שהתגבש ברוסיה בשנות ה-70 וה-80 של המאה התשע-עשרה, הוא אכן "בניין אב" למתרחש "בעברית הכתובה והמדוברת בימינו". נראה לי שהלשון המדוברת התנתקה זה כמה דורת מן הנורמות של דור תחיית הדיבור העברי. אשר ללשון הספרות, כבר בסוף שנות ה-80 וראשית שנות ה-90 של המאה העשרים החלו סופרים בולטים לכתוב בלשון, שהיא מנותקת כמעט לחלוטין מן הנורמות הללו. למשל, אורלי קסטל-בלום (שספרה הראשון *לא רחוק ממרכז העיד* הופיע בשנת 1987) או אתגר קרת (ספרו הראשון *צנורות* הופיע בשנת 1992). יש המכנים לשון זו בשם 'שפה רזה'⁹ וכתבתם נחשבת 'פוסט-מודרנית'.

* * *

ספרו של אילן אלדר פותח במבוא (עמ' 15-36) ובו שלושה פרקים:

[א] רקע היסטורי ולשוני.

[ב] הרקע הלשוני הפנים-עברי.

[ג] המציאות הרב-לשונית בחברה היהודית במערב-אירופה ובמרכזה.

אחרי המבוא באים שלושה חלקים:

שם החלק הראשון "השיח המשכילי ב'שאלת הלשון'" (עמ' 37-114) ובו מבוא ושלושה 'שערים':

המבוא: תנועת ההשכלה היהודית וההשכלה מוקדמת.
שער א: לשון המורשה.

9 למשל, גדי טאוב "על השפה הרזה", בכתב העת לספרות *דחוב* גל' 1 (1994).

- [א] יחסם של משכילי ברלין ללשון העברית.
[ב] יחסם של המשכילים באימפריה הרוסית ללשון העברית.
[ג] עמדות משכיליות בנושא 'הרחבת הלשון'.

שער ב: לשון הדיבור היהודית.

[ד] יחסה של ההשכלה אל היידיש.

שער ג: לשונות העמים.

- [ה] יחסה של ההשכלה אל הגרמנית ואל התרגום הגרמני למקרא.
[ו] היחס של משכילי רוסיה ללשון המדינה.

שם החלק השני "הלשון העברית בספרות ההשכלה" (עמ' 115-167)
ובו מבוא ושלושה פרקים ונספח:

מבוא: ספרות ההשכלה העברית.

- [א] הלשון הספרותית-האמנותית.
[ב] לשון הפרוזה העניינית הלא-אמנותית.
[ג] לשונם של המשכילים המוקדמים.
נספח: הביקורת על לשון המשכילים.

בחלק השלישי "התחלוחתיה של העברית החדשה" (עמ' 169-198)
מבוא, שני פרקים ונספח:

מבוא: ההשקפות של ראשיתה של העברית החדשה.

- [א] העברית החדשה בסיפורת הריאליסטית.
[ב] העברית החדשה בפובליציסטיקה האקטואלית.
נספח: העברית החדשה בסיפורת של חבורת 'המהלך החדש'.

הספר מסתיים בפרק סיכום, שכותרתו כשם הספר כולו: "ממנדלסון
עד מנדלי – בדרך לעברית החדשה" (עמ' 199-212), בנספח "חקר
הלשון העברית בהשכלה המוקדמת ובתקופת ההשכלה" (עמ')

213-232), בביבליוגרפיה מקיפה (עמ' 233-250),¹⁰ ובמפתח של שמות האישים (עמ' 253-257) ושל שמות המקומות (עמ' 258-260). ספר זה הוא סיכום טוב של מה שנכתב עד היום על ההשכלה העברית. הוא משקף נאמנה את מצב המחקר בתחום זה. אחת הסיבות שהטרחתי את הקורא בתוכנו המפורט של הספר ובכותרות חלקיו, מבואותיו, שעריו ופרקיו היא זו: על פי הכותרות, שלישי אחד בלבד של הספר (34%) עוסק בלשונם של סופרי ההשכלה¹¹ ואילו שני שלישיו הנותרים (66%) עוסקים ברקע ההיסטורי של ההשכלה העברית, בהשקפותיהם של המשכילים על הלשון בכלל ועל הלשון העברית בפרט וכיוצא באלו. נראה לי שיחס זה משקף פחות או יותר את מצב המחקר: נכתב הרבה על הרקע ההיסטורי של ההשכלה ועל דעותיהם של המשכילים בענייני לשון, אבל הרבה פחות מכן – על לשונם העברית ועל סגנונות כתיבתם. מצב זה מצער, אבל עובדה היא ואין זו אשמתו של מחבר הספר שלפנינו.

* * *

בחרתי את חלקו השני של הספר (בייחוד העמודים 120-160), כדי לפרט קצת יותר את דבריי. שני פרקיו הראשונים של חלק זה עוסקים בלשונם של סופרי ההשכלה: הפרק הראשון עוסק ביוצרים בשירה ובפרוזה, שלשונם (בניסוחו של אלדר) היא "הלשון הספרותית האמנותית" והפרק השני – בכותבי הפובליציסטיקה, המדע וכיוצא באלו נושאים, שלשונם (בניסוחו של אלדר) היא "לשון הספרות העניינית הלא-אמנותית". בפרקים הללו אלדר מונה עשרות מחברים ומזכיר את שמות חיבוריהם העיקריים. כשהוא מגיע אל לשונם של אותם מחברים הוא מסתפק בניסוחים כלליים ואינו מביא אפילו דוגמה אחת 'לרפואה' להמחיש את דבריו.

10 כמה השלמות לביבליוגרפיה זו יבואו בסוף סקירה זו.
11 מתוך 260 עמודי הספר, רק 206 עמודים הם גוף הספר. 54 העמודים הנותרים הם שער פנימיים, ביבליוגרפיה (18 עמודים), מפתחות (8 עמודים) וכן הרבה דפים ריקים. מתוך 206 העמודים שבגוף הספר 70 עמודים בלבד (34%) עוסקים בלשונם של המשכילים.

למשל, על חיבורו של משה מנדלסון "אור לנתיבה" (ברלין 1782) אלדר כותב: "הסגנון המעורב נוטה ללשון חכמים" (עמ' 135). אגב, אלדר כלל אינו מזכיר את חיבורו העברי הראשון של מנדלסון *קהלת מוסד* משנת 1755 (לערך), שהזכרתי למעלה, ואשר נקבע להיות החיבור הפותח את חטיבת העברית החדשה במילון ההיסטורי של האקדמיה ללשון העברית.

או למשל, בדברו על הסופר הידוע פרץ סמולנסקי (עמ' 123-124) אלדר כותב: "גם אל הפרוזה הסיפורית הכניסו המשכילים את הלשון המקראית הצחה [ההדגשה שלי – ר"מ]; ולא רק ברומנים היסטוריים המבקשים להקנות אווירה ארכאית [...] אלא גם ביצירות אקטואליות המבקשות לתאר בנאמנות את המציאות היהודית בת־הזמן [...] כגון הרומנים של פרץ סמולנסקי (1840-1855)¹² התועה בדרכי החיים (1868) וקבורת חמור (1874)". וכאן אלדר מביא שלוש הפניות וכן מובאה מאת ראובן בריינין כאסמכתא לדבריו. אילו קרא, למשל, את המאמר "החזות המקראית ומה שמאחוריה"¹³ ייתכן שהיה משנה קצת את ניסוחו על "הלשון המקראית הצחה" של סמולנסקי.

או למשל, בדברו (בעמ' 138) על מנחם מנדל לפין (1743-1826)¹⁴ – אולי היוצר החשוב ביותר בתקופת ההשכלה, שלשונו לשון המשנה ולשונו של רש"י והרמב"ם, והשפעתו עצומה על יוצרים אחרים ובכללם מנדלי מוכר ספרים – אלדר מזכיר רק שניים מחיבוריו של לפין: *מטעות הים* (1818) – ואומר ש"לשונו המעורבת מבוססת על המבנה התחבירי של היידיש"; *תרגום פראפראסטי לספר מורה נבוכים לרמב"ם* (1831) אשר "לשונו המעורבת (לשון מקרא+לשון חכמים+לשון ימי־הביניים) נוטה בכירור ללשון חכמים".

12 כמובן, טעות היא וצריך להיות: 1840 [או נכון יותר 1842-1855].
 13 ראובן מירקין, "החזות המקראית ומה שמאחוריה: לשון הרומן "קבורת חמור" כדוגמה של כתיבה בנוסח סופרי ההשכלה", *מחקרים בלשון* כרך ה-ו (העורך משה בר־אשר), ירושלים תשנ"ב, עמ' 537-563. מאמר זה נפקד מקומו מן הביבליוגרפיה שבספרו של אלדר.
 14 הנכון הוא: 1749-1826.

אלדר אינו מזכיר את שניים מחיבוריו העיקריים של לפין, שהשפעת לשונם הורגשה לדורות: *ספר רפואות העם* (פרקיו הראשונים, שנכללו בחיבור *מודע לבניה*, ראו אור בשנת תקמ"ט [1789] ואילו הספר כולו הופיע בשנת תקנ"ד [1794]) – הלוא הוא תרגום-עיבוד ספרו של הרופא השווייצרי המפורסם טיסו (Simon-André Tissot, 1797-1728); הספר האחר הוא *חשבון הנפש* (1808) – תרגום-עיבוד ספרו המפורסם של בנג'מין פראנקלין (Benjamin Franklin, 1790-1706, *The Way to Wealth*), שראה אור בשנת 1758. פראנקלין היה מן האבות המייסדים של ארצות-הברית של אמריקה, מדינאי, דיפלומט, מדען, ממציא, הוגה דעות ומור"ל בעל השפעה אדירה בארצו ובאירופה, מחותמי הצהרת העצמאות של ארה"ב וממנסחי חוקתה. דיוקנו מופיע על השטר של 100 דולר. ספרו הנזכר זכה לאין ספור מהדורות ותורגם לעשרות לשונות. לפין תרגם-עיבד את הספר על פי תרגומו לגרמנית. אגב, שני הספרים הללו *רפואות העם* *חשבון הנפש* נבחרו להיות החיבורים המייצגים את לשונו של מנדל לפין במאגר העברית החדשה של המילון ההיסטורי.

בספרו *היסטוריה של הספרות העברית החדשה*, קלוזנר מייחד ללשונו של לפין עמודים שלמים (כרך ראשון, מהד' 1960, עמ' 230-228; עמ' 237-235; עמ' 252-253). אלדר, שמזכיר את ספרו של קלוזנר בכותבו על לפין, לא טרח להביא אפילו דוגמה אחת מלשונו של לפין, אף לא אחת מני רבות מאוד, שקלוזנר מביא בספרו. נראה לי שהדבר לא נעשה בהיסח הדעת אלא אולי מתוך מחשבה שהעיקר הוא להכליל הכללות ואילו הדוגמאות אינן חשובות. ניסוחים סתמיים אלו, מקצתם נכונים ומקצתם – פחות, מבלי להביא דוגמאות כלשהן, מעידים, לדעתי, על כך שהמחבר שלנו אינו מחוקריה של ספרות ההשכלה ושל לשון סופריה, אלא הוא ניזון בעיקר ממקורות משניים, שהוא ליקט בשקדנות הראויה לשבח.

* * *

ספרו של אילן אלדר נועד לקהל רחב יותר של קוראים – לא רק לעוסקים בתולדות הלשון העברית. משום כך ראוי להעיר כאן על שתי תכונות המאפיינות את כתיבתו והן מכבידות למדיי על הקורא: [א] משפטים ארוכים מאוד ומסורבלים סרבול תחבירי; [ב] הפניות ביבליוגרפיות בכמות אדירה – רובן מיותרות, לדעתי, אפילו בספר אקדמי שנועד בעיקר למומחים¹⁵ ועל אחת כמה וכמה בספר לקהל הרחב. למשל, בעמ' 120 אלדר כותב:

את זיקת ההשכלה בראשית דרכה אל הרומנטיקה הלאומית כמו גם את מגעה עם הקלסיציזם ביטאו סופרי ההשכלה בהתרפקותם על העבר המקראי המפואר, בעשיית המקרא מקור ראשי להווייה התרבותית שלהם ובתפיסתו כמבטא ערכים אנושיים-אוניברסליים (קורצוויל תש"ך: 60-65; שפירא תשכ"ב: 175-176; הלקין תשמ"ד: 30-31; אטקס תשמ"ח: 97; פיינר תשס"ה: 15).

לפנינו אפוא משפט ארוך ומסורבל בן 34 תיבות, שנוספו לו כלווית חן חמש הפניות מכבידות ומיותרות, שלא ברור לי לשם מה באו, אלא אם כן נועדו להעיד על יקר תפארת גדולת בקיאותו של מחברנו בכל מה שנכתב על ספרות ההשכלה ולשונה.¹⁶ והרי דוגמה של הכמות הגדולה של הפניות אל הרשימה הביבליוגרפית שבסוף הספר, מתוך פרקו הראשון של החלק השני:

15 דברים דומים הערתי בסקירת ספרו הקודם של אילן אלדר *תכנון לשון בישראל* (האקדמיה ללשון העברית, ירושלים תש"ע), שהוא ספר אקדמי המיועד בעיקר לקהל מצומצם יותר של העוסקים בתחום זה.
16 אגב, ההפנייה "קורצוויל תש"ך" איננה נמצאת ברשימת הקיצורים הביבליוגרפיים שבעמוד 246. יש שם "קורצוויל תש"ג – ב' קורצוויל, ספרותנו החדשה – המשך או מהפכה?". אולי בלבד מחברנו בין ספרו של ברוך קורצוויל *מסכת הרומאן* שראה אור בשנת תשי"ג [לא: תש"ג] לבין ספרו האחר *ספרותנו החדשה – המשך או מהפכה?* שהופיע בשנת תש"ך (1959) [לא 1960]? אגב, מפני מה אלדר כותב "קורצוויל" ביו"ד אחת בעוד קורצוויל עצמו כתב את שמו בשתי יו"דים?

ראובן מירקין

מספר ההפניות	מספר השורות		בעמ'
	של מובאות ושל הערות	סך כל השורות	
13	---	25	120
14	13	31	121
2	20	30	122
5	---	30	123
11	4	32	124
2	14	29	125
14	3	29	126
5	12	31	127
8	---	32	128
12	29	33	129
86	95	302	129-120

הווי אומר, מתוך 302 השורות שבעשרת העמודים הללו, 95 שורות (יותר מן 31%) הן שורות של מובאות ושל הערות. מספר ההפניות בעמודים הללו מגיע לכדי 86 – כלומר, שמונה-תשע הפניות בעמוד. הימצא קורא אחד מתוך מאה שילך בעקבות ההפניות הללו ויקרא את הכתוב בהן? ספק רב. אם כן מה תועלת יש בהפניות הללו? שמא סבור המחבר שריבוי הפניות ביבליוגרפיות עשוי לשוות לספרו אופי מדעי-אקדמי? אם כן הדבר, טעות בידו. זו 'פזוּה' של מדע אך לא מדע. חיבור מדעי אמיתי אינו זקוק לפעלולים מעין-אקדמיים כדי להיות מדעי. מה גם שהחיבור שלפנינו מיועד לקהל רחב של מתעניינים בתולדות הלשון העברית ולא דווקא למומחים.

הביבליוגרפיה שבסוף ספרו של אילן אלדר אכן גדולה ורחבה (13 עמודים) והיא מקיפה רוב מה שנכתב על ספרות ההשכלה ולשונם של סופרי ההשכלה. כמה השלמות ימצא הקורא בהערות שלעיל: 7, 8, 13. למאמריה של ברכה פישלר שבעמוד 244 יש להוסיף את שני מאמריה החשובים על שמות הציפורים בספר *תולדות הטבע* של ש"י אברמוביץ (מנדלי מוכר ספרים), שנדפסו בכתב העת *לשון ועברית* חוב' 2 (מרס 1990) וחוב' 4 (יולי 1990). על בלבול תאריכיהם של ששת כרכי *ההיסטוריה של הספרות העברית החדשה* מאת יוסף קלוזנר (עמ' 247 בביבליוגרפיה של אלדר) הערתי בהערה 4. על הבלבול בין שני ספריו השונים של ברוך קורצווייל הערתי בהערה 16. ואפשר להוסיף עוד כהנה וכהנה, אבל אין לדבר סוף. נכון נהג המחבר כשהוסיף למפתח האישים שבסוף ספרו גם את מפתח שמות המקומות. התפשטות ספרות ההשכלה העברית מאשכנז דרומה (לאוסטריה ולאיטליה) ומזרחה (לפולין, ליטא, גליציה, רוסיה ואוקראינה) ואף לארץ ישראל שלפני עלייתו של בן-יהודה – יש לה משמעות בתולדות תקופת ההשכלה. לדעתי, ראוי היה להוסיף אף מפתח של שמות החיבורים, התרגומים וכתבי העת הנזכרים בספר. על אף מגרעותיו של הספר, הרי הוא סיכום טוב של מה שנכתב על הנושא. מי שאין כוחו עומד לו לקרוא את ספרו של יוסף קלוזנר *היסטוריה של הספרות העברית החדשה* על ששת כרכיו ו-3000 עמודיו, יסתפק בספרו של אילן אלדר כדי לקבל מושג כללי על ספרות ההשכלה, על סופרי ההשכלה, על השקפותיהם בענייני לשון ואפילו קצת על לשונם שלהם. ועיקר בשורתו – הדבר הזה חשוב בעיניי – שאין העברית החדשה מתחלת עם עלייתו של אליעזר בן-יהודה לארץ ישראל בשנת 1882, אלא זמן רב קודם לכן באירופה ותחיית הדיבור העברי בארץ ישראל אינו אלא המשך מה שהתחיל באשכנז אי-שם במחצית השנייה של המאה השמונה-עשרה.

ראובן מירקין, רחוב טשרניחובסקי 35, ירושלים.